

toch ook een theologisch verschil van inzicht. Jellesma werkte op een indirecte wijze: door het trainen van hulppredikers en assistenten bouwde hij een groep van helpers op die de lokale groepen konden bedienen. Hijzelf bepaalde zich tot het onderwijs, het aanleren van de taal en de supervisie van de gemeenten. Hij liet de Javaan in zijn eigen gemeenschap en eiste niet de uiterlijke tekenen van bekering, die de piëtisten vroegen. Bij het bezoeken van de gemeente lag de nadruk op het geleerde, of de inhoud op dezelfde wijze werd beleefd was voor Jellesma geen probleem. Ook verdiepte hij zich weinig in de motieven van de bekeerlingen. Hier ligt de grote tegenstelling tot de opvattingen van Harthoorn, die zich vanaf het begin op de studie van het Javaans en de volksgebruiken toelagde. Hij vond dat men het Javaanse geestesleven moest kennen voordat men tot de prediking kon overgaan. Kennis ging aan de verspreiding van het geloof vooraf. Uiteindelijk betoogde hij zelfs dat bekering voorlopig nog geen zin had. Dit ging zijn broodheren te ver en zij riepen hem terug. In de discussies die na de publicatie van Harthoorns boek in 1863 uitbraken, kwam de steun voor hem vooral van de moderneren; de orthodoxie verweet hem te weinig werk van de bekering te maken.

Boone ziet in deze twee opvattingen niet een toevallige strijd tussen in de praktijk gegroeide verschillen, maar schrijft deze toe aan veranderende opvattingen over zending in Nederland. Tot 1860 was het verschil tussen bekering en beschaving niet erg duidelijk, kwam althans niet tot uiting binnen het NZG. In Hartmans ontwikkeling ziet hij een illustratie van het doorwerken van de opvattingen van de modernisten met hun vertrouwen op kennis in plaats van het geloof. Dit verklaart ook de titel van zijn boek *Bekering en beschaving*. Voor Jellesma lag de nadruk op het eerste, Harthoorn kwam uit bij het tweede als middel tot het overdragen van het christendom. Er lijkt weinig twijfel mogelijk over deze interpretatie van het conflict. Het aardige van deze studie is dat de auteur niet alleen de Nederlandse achtergrond belicht, maar ook uitvoerig ingaat op de verwachtingspatronen en gebruiken aan Javaanse kant. Hierdoor wordt de problematiek van overdracht van cultuurgoederen en geestelijke waarden inzichtelijk. Wellicht werd deze tegenstelling tussen bekering en beschaving niet eerder zo sterk beleefd als in het midden van de negentiende eeuw, maar in eerdere situaties was deze discussie niet geheel afwezig. Op Ceylon bijvoorbeeld deed zich rond 1700 een vergelijkbare situatie voor, toen een dominee probeerde hindoeïsten en boeddhisten te bekeren met behulp van cartesiaanse stellingen.

J. van Goor

W. A. Laseur, mmv. J. van Heel, *Het museum Meermannno-Westreenianum 1848-1960. Een bijdrage tot de geschiedenis van het museum en zijn bewoners* (Den Haag: Museum van het boek/ Museum Meermannno-Westreenianum, 1998, 236 blz., f44,90, ISBN 90 73930 21 9).

Baron van Westreenen van Tielland was een verwoed verzamelaar. Van antieke oudheden tot boeken: zijn collecties waren uitgebreid. Na zijn overlijden in 1848 liet hij onder andere 2000 oude boeken en handschriften na. Dit en nog meer is te bewonderen in 'zijn' museum in Den Haag, dat in 1998 150 jaar bestond. Ter gelegenheid van dat feit heeft de oud-bibliothecaris, mevrouw Laseur, de geschiedenis van het museum tot 1962 opgetekend. In dat jaar werd het samengevoegd met het 'Museum van het boek'.

De indeling van het boek is ijzersterk. Het boek heeft zeven hoofdstukken: van een levensbeschrijving van de baron, via het beheer van het museum naar een beschrijving van de tuin! Ook al heb je het museum niet bezocht, na het lezen van deze publicatie heb je het idee er vaak te zijn geweest. Het boek heeft tevens zeven aanhangsels, een register en vele illustraties. De tekst is rijkelijk voorzien van voetnoten.

Op twaalfjarige leeftijd begon Willem van Westreenen met verzamelen. Daarin werd hij gestimuleerd door verschillende mensen die hij ontmoette via zijn ouders. Daarnaast had zijn achterneef Johan Meerman een aanzienlijke bibliotheek, waar Willem vaak was te vinden. In zijn testament bepaalde de baron dat zijn collecties in zijn huis moesten worden bewaard. En ze moesten worden opengesteld voor het publiek. Ergo: er moest een museum worden opgericht. De Nederlandse staat werd als enige erfgenaam aangewezen. In oktober 1852 werd het museum Meermanno-Westreenianum geopend voor het publiek.

De personele bezetting van het museum was ook door de baron vastgelegd. De bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek (KB) in Den Haag moest worden aangesteld als hoofdbestuurder. De onderbibliothecaris van de KB werd custos (eerste opzichter). Een tweede opzichter diende ook uit het personeelsbestand van de KB te komen. Aan de hand van de soms erg uitgebreide levensbeschrijvingen van de custodes wordt ons een beeld geschetst van de ontwikkeling van het museum. Dat daarbij ook de geschiedenis van de KB aan de orde komt, is een aangename bijkomstigheid.

Het museum heeft zo zijn problemen gekend. Het is betrokken geweest bij een waar schandaal. Willem de Lucht, lithograaf, kreeg de opdracht, reproducties te maken van elf middeleeuwse handschriften. De lithograaf, failliet gegaan vlak voordat hij de opdracht kreeg, voldeed niet aan de eisen en leverde reproducties af waarvan de kleuren afweken van de originele. Zijn problemen namen toe: hij moest (weer) geld lenen en kwam in aanzienlijke tijdnood. Op een gegeven moment besloot de lithograaf om weg te gaan, zonder enig bericht achter te laten.

De Tweede Wereldoorlog veroorzaakte aanzienlijke problemen. In de meidagen van 1940 was een deel van de collectie al ondergebracht in schuilkelders. Gedurende de oorlog werd steeds meer veiliggesteld. De aanleg van de Atlantik-wall en het lanceren van VI's en V2's vanuit het Haagse bos zorgden ervoor dat de oorlog bijna werd uitgevochten voor de deur van het museum. De custos heeft met zijn familie na de diverse bombardementen de nog aanwezige boeken moeten terugschuiven in de kasten; door de trillingen dreigde de collectie op de grond te vallen.

Na de oorlog werd het museum weer opgebouwd. Tevens werd jarenlang gedebatteerd over een nieuwe opzet van het museum: het moest een homogener collectie krijgen. Er moest een museum komen dat niet alleen bekend zou staan om de inhoud van haar boeken. Het moest een museum worden voor boeken als kunstvoorwerp én als voorbeeld van kunstnijverheid. Het geheel verbouwde museum Meermanno-Westreenianum/Museum van het boek werd in 1960 geopend voor publiek.

Voor de ware boekenwurm is dit boek zeker de moeite waard. Er zijn wel enige minpuntjes aan te wijzen. Zo wil de schrijfster erg volledig zijn. Je raakt als lezer soms de weg kwijt in (irrelevante) details: 'In 1785 trad hij [Johan Meerman] in het huwelijk met Anna Cornelia Mollerus, weduwe van Abraham Perrenot, vriendin van François Hemsterhuis en dichteres'. Met name de levensbeschrijvingen zijn — hoewel op zich niet oninteressant — te uitgebreid. Ze leveren niet allemaal een bijdrage aan de kennis van het museum. Ook de fysieke beschrijving van het museum is heel erg gedetailleerd: 'Op de onbedekte delen van de wand kwamen behangramen met linnen bespannen en met voerpapier beplakt. Zij werden met hoogrood velouté-papier behangen en met vergulde lijsten afgewerkt'.

Maar al met al biedt het boek een goed inzicht in de ontwikkeling van een Nederlands museum. Dat daarnaast de lezer op de hoogte wordt gesteld van de globale geschiedenis van de Koninklijke Bibliotheek, is mooi meegenomen.

M. van Lunteren-Spanjaard, J. Wijnberg-Stroz, *Blijvers en voorbijgangers. Joden in Delft 1850-1960* (Kampen: Uitgeverij Kok, 1998, 248 biz., f42,50, ISBN 90 242 6217 8).

De geschiedenis van de joodse gemeenschap in Delft is doortrokken van kommer en kwel. Dat is althans het beeld dat Joep Wijnbergen-Stroz en Marianka van Lunteren-Spanjaard in dit boek oproepen. De auteurs hebben getracht weer te geven hoe een kleine, door religie verbonden gemeenschap is opgegaan in de seculiere Nederlandse maatschappij, waarbij de joodse identiteit slechts nog individueel beleefd werd. Hiervoor hebben zij gebruik gemaakt van literatuur, archiefmateriaal, plaatselijke kranten en interviews.

Bovengenoemde ontwikkeling van een gezamenlijk naar een individueel beleefde joodse identiteit is in het boek niet duidelijk uit de verf gekomen. Dit komt voornamelijk doordat er in Delft nooit sprake is geweest van een hecht, inspirerend joods gemeenschapsleven. Verschillende oorzaken lagen daaraan ten grondslag. Eén daarvan was de kleine omvang van de joodse bevolkingsgroep in Delft. In 1860 telde Delft 156 Nederlandse Israëlieten en elf Portugese Israëlieten, maar na dit jaar zette zich een dalende trend in, die niet meer werd doorbroken. Ook het ontbreken van een vaste joodse kern belemmerde het ontstaan van een actief joods gemeenschapsleven. De joden die zich in Delft vestigden, trokken vaak na korte tijd weer verder. De auteurs wijten dit met name aan een gebrek aan economische mogelijkheden in Delft, terwijl steden als Den Haag en Amsterdam door hun opkomende industrialisatie een sterke aantrekkingskracht uitoefenden.

Een ander probleem voor de Delftse joodse gemeente was de grote armoede onder veel van haar leden. Daardoor bleven de contributie-opbrengsten laag en was er voortdurend een tekort aan financiële middelen. Dit leidde er onder meer toe dat het joodse onderwijs vanaf 1890 niet meer toegankelijk was voor kinderen van minvermogenden. Tenslotte toonde een groot deel van de Delftse joden zich onverschillig ten aanzien van het joodse gemeenschapsleven. Zo was de bovenlaag van de joodse bevolking vaak wel lid van de joodse gemeente, maar bemoeide zich niet met bestuurlijke of organisatorische zaken en vormde zodoende geen stuwende kracht.

Hoewel de auteurs beweren dat de Delftse joden in de negentiende eeuw door een 'religieus cement' bij elkaar gehouden werden, wordt dit beeld in het boek dus niet bevestigd. De religie komt niet naar voren als een sterke bindende factor en de integratie van de Delftse joden als gevolg van verworven burgerrechten, gemengde huwelijken en secularisatie leek een vrij geruisloos proces. De geschiedenis van de Delftse joden had niettemin een interessant resultaat kunnen opleveren, ware het niet dat het boek oppervlakkig blijft en warrig is geschreven. Wijnberg-Stroz en Van Lunteren-Spanjaard springen van de hak op de tak, spreken zichzelf voortdurend tegen en blijven vaak steken in allerlei irrelevante details die ze vermoedelijk in het archief opgedoken hebben. Wanneer we zijn aangeland in het Interbellum, vertellen de auteurs er bijvoorbeeld lustig op los over de lage prijzen in deze tijd ('Je verlangt bijna terug naar 1921 toen De Roodeen prima leren zadel aanbood voor f3,85 of een hamer voor 35 cent!') en over de aangeboden vleeswaren van slager C. C. Weil. Maar hoe gereageerd werd op de komst van Duitse joodse vluchtelingen in de stad en of er sprake was van antisemitisme in Delft komt de lezer niet te weten. Het boek wekt hierdoor veel irritatie op en de lezer moet over een groot doorzettingsvermogen beschikken om het van de eerste tot de laatste pagina uit te lezen.